

JURNAL INSOMNIAC: AL. BUSUIOCEANU SAU INTIMITATEA BULVERSATĂ - THE DIARY OF AN INSOMNIAC: AL. BUSUIOCEANU AND THE TROUBLED INTIMACY

Amalia Drăgulănescu

Institutul de Filologie Română „A. Philippide” Iași, Th. Codrescu nr. 2

*Abstract:*The diaristic notes of Al. Busuioceanu are gathered under the paradoxical title *Midnight Note-books*, being elaborated, literally, during the night, because of the extreme insomnia and of his unclearly diagnosed malady. Moreover, the diary of this writer represents the unique confessor, and one of the few allies, of this misanthropic professor, who willingly stays away from the maddening crowd, in order to get closer of himself, in a sustained effort of auto-definition. In this regard, the difficulty and the obscurity, up to a point, - in the sense of partial indistinction of the auctorial figure -, constitute prominent marks of the autobiographical discourse. The professor of Hispanic civilization disguised, in a premeditated way, the features of his personality, preferring the formula of a severe, and yet open diary, respecting the discipline of the most well-known conventions – the clause of regularity, the relative sincerity, the principle of simultaneity -, and renouncing the literarised perspective, more generous in expressivity, from the outset. This complicated and original strategy, and even ritual, could be integrated, from our point of view, in the content of the expression the troubled intimacy (in a wide sense).

Keywords: (intimate) diary, literariness, (assumed) exile, intimacy, hyper-cerebrality, essentiality

Încă de la început, trebuie să diferențiem între *autobiografie* și *autoficțiune*, care se întretaie din punct de vedere conceptual în cele din urmă: „În scrierile care reflectă un eveniment trăit, autorul este continuu prezent în text, iar lectorul are sentimentul stabil de a se afla în fața unor opere ce respiră multă sinceritate. Scriitorul caută în literatura mărturisirilor o eliberare a eului prin funcția cathartică a confesiunii, iar cititorul saturat de ficțiune dorește să citească un text *ca în viață* (VRABIE, 2007, 145); „Funcția autoficțiunii referențiale este de a atenua relația cu realitatea, din intenție morală și/sau estetică (ficțiunea fiind necesară și suficientă pentru caracterul literar al unui text). Un autor care ar considera relatarea unei întâmplări din viața sa un act gratuit, narcisic sau insignifiant poate astfel să îl transforme în artă” (SOFIAN, 2014, 355). În această ordine de idei, identitatea plurivalentă asumată, a oricărui memorialist, inclusiv a celui la care facem referire (Al. Busuioceanu) se pliază într-o mare măsură pe o subiectivitate aproape lirică, accentele realiste contopindu-se cu nuanțele intimiste, în sensul larg al cuvântului.

Intitulate în mod surprinzător *Caietele de miezul nopții*, fiindcă erau compuse mai ales noaptea, din cauza cumplitelor insomnii și a maladii necunoscute pe care o avea, însemnările diaristice ale lui Alexandru Busuioceanu sunt pline de discreție, și scandalizează în același timp, în sensul anticului *skandalon*. Totodată, jurnalul acestui scriitor constituie singurul martor și confident al acestui profesor copleșit de sentimente mizantropice, care se detașează în mod conștient de ceilalți, sub aparența sociabilității stăpânite, în încercarea unei optime auto-cunoașteri și sondări permanente a profunzimilor sinelui. Însuși editorul semnalează încă de la început unele considerații remarcabile despre unicitatea acestui jurnal: *Cenzurându-și cu severitate textul, în ideea unei eventuale publicări, mai ales postume, autorul se întoarce ziua*

asupra rândurilor grafiate noaptea și amputează mari părți din textura memoriilor, prin ștersături și tăieturi, care întunecă fila aproape în întregime. În acest sens, un soi de ermetism al notațiilor, precum și oarecare insurmontabilitate la lectură determină ca adâncă intimitate regăsită în jurnalul lui Al. Busuioceanu să devină în mod paradoxal o exhibare reținută a trăirilor și sentimentelor personale. De altminteri, profesorul de civilizație hispanică își cultivă cumva în mod ostentativ și camuflat deopotrivă atât mizantropia, cât și disprețul bine temperat pe care (nu) îl arată față de semenii, în genere, și față de aroganții confrăți spanioli cu precădere. Cu toate acestea, și în mod uimitor, jurnalul se dovedește a fi unul extrem de disciplinat, cu prea puține inserții de literaturitate, așa cum își propusese diaristul încă de la început, predominând mărcile convenționale, iar literarizarea rămânând mai degrabă o insulă stingheră în noianul de notații considerate obiective. În sfârșit, volumul este conceput totuși pe mai multe paliere ale vieții, surprinzând însemnate aspecte din travaliul scriitoricesc, alături de desfășurarea unui tablou în clar-obscururi a strâmtului univers hispanic, cel puțin pentru scriitor, și a mediului universitar de acolo, dar și a situației complexe din țară din intervalul 1939 – 1957. Receptate din diaspora, dintr-un exil întrucâtva auto-impus și detestat deopotrivă, lucrurile par translucide în ordinea jurnalului acestui autor, iar notațiile diaristice devin atribute ale unui soi de Don Quijote român timid, transmutat fără voia lui pe câmpiile Andaluziei ori în stâncoasa Castilie... În acest context, sunt necesare câteva considerații pe care le împrumutăm, în scop ilustrativ, dintr-un studiu mai amplu despre valoarea creatoare a exilului românesc: „În secolul al XX-lea când vin la putere regimurile totalitare, *exilul* devine treptat singura posibilitate de a ieși din catastrofa personală sau din cea a întregii României. Din acest punct de vedere observăm două forme de exil: *exilul impus* – regimul obligă direct persoana indezirabilă să-și părăsească țara și *exilul voluntar* – omul, îndreptându-se spre libertate, pleacă pe baza propriei sale hotărâri. După plecarea în exil începe o dureroasă perioadă de adaptare și integrare în spațiul străin. Această parte a vieții fiecărui exilat este strâns legată de cunoașterea de sine. Pentru cei care au acceptat exilul, acest proces s-a transformat într-un izvor nesfârșit de inspirație. În afară de *exilul exterior* (părăsirea țării) există și *exilul interior* – o soluție pentru cei care n-au vrut sau n-au putut să plece în străinătate. Rămăși acasă, au luptat și ei cu mijloacele proprii împotriva comunismului” (CHOJNACKA, 2013, 74).

Pentru început, *Caietele de miezul nopții* par scrise la limita dintre veghe și somn, apărând ca dezordonate într-o ordine superioară a cugetului treaz, insomnia concretă provocând mereu exacerbarea unor simțuri care altfel ar părea adormite, a unui simț special care le întrece pe celelalte (politica, dragostea, socialul), într-un cuvânt acuta *conștiință de sine*. Ele ar putea fi circumscrise în mod strălucit unui fragment edificator din interiorul jurnalului: „Insomnia mea e tot mai chinuitoare. Cred a-mi da seama acum că trebuie să fie dintr-o turburare a inimii. Noaptea trecută și azi m-am supravegheat și am văzut că nu pot dormi, fiindcă îmi simt bătăile inimii. Câteodată, în clipa de a adormi, o iuțire bruscă a pulsului sau o aritmie îmi dă inima peste cap. Recunosc aceleași simptome pe care le-am mai avut în alte vremuri, când mi se spunea că eram surmenat. Mi se pare că trebuie să recurg la un medic. Am superstiția însă să nu las medicul să-mi cerceteze inima !.(28 ianuarie 1947) P. S. Insomnia mea totuși nu vine de la inimă. Inima e sănătoasă. Cred că o rea deprindere de a mă culca târziu, pe care n-o mai pot vindeca și nervii mei – prea uzați” (23. X. 1950) (BUSUIOCEANU, 2001, 18). Starea de reverie, dar într-un sens voluntar, revine în multe locuri, producând impresia de jurnal necizelat, cu toate că adeseori cenzurat, compozit, amalgamat, și cu toate astea destul de limpede.

Pentru a înțelege, încă din primele rânduri ale volumului, contextul în care se petrec evenimentele în care este integrat autorul fără voia lui, ca de altfel și întregul jurnal, criticul literar Mihaela Albu remarcă următoarele: „Imediat după război, mulți dintre intelectualii

români, în frunte cu Mircea Eliade (care își făcuse deja un nume în occident), aflându-se în libertate, au perspectiva clară asupra situației din Europa și din țara de origine. Ei înțeleg perfect pericolul comunismului și dezastrul (și cultural) care se petrece în România și simt o acută nevoie de acțiune și de unire în scopul comun de promovare și de eliberare a țării”. (ALBU, 2013, 120). Trebuie să înțelegem, de asemenea, că autorul dedică, în sens larg al cuvântului, jurnalul respectiv, posterității. Pe de o parte, respinge formula literară, cu divagațiile ei, pentru a conferi autenticitate contextului istoric, politic, geografic, intelectual, iar pe de alta, mai ales din cauza regimului nocturn al notațiilor, se lasă cuprins de o stare care nu pare întotdeauna lucidă. Într-o ordine organică de idei, ermetismul se răsfrânge, la propriu, asupra jurnalului însuși: „De aceea, la tot pasul se cenzurează și, din nenorocire, pe lângă grafia sa aproape ilizibilă, imense ștersături, uneori aproape pe toată coala, înnegresc șirurile scrise până atunci: el revine cu adaosuri printre tăieturile cu cerneală densă, ca și pe manșeta încărcată de desene care conturează tot felul de figuri și completează cu scris mărunț, căznit și abia descifrabil ideea sau fraza abandonată. Pentru aceasta, dându-și seama de dificultatea lecturii scrisului său, mai degrabă indescifrabil, intenționează să-și dactilografieze *Jurnalul*, dar nu reușește să bată la mașină decât câteva pagini, renunțând în cele din urmă definitiv.” (BUSUIOCEANU, 2001, 5 – din *Prefața* editorului C. Popescu-Cadem). Mai este interesant de observat că, în paralel cu jurnalul propriu-zis, Al. Busuioceanu intenționa să cultive, ca să spunem așa, și un jurnal poetic alcătuit din poeme scrise în limba română, și intitulat întocmai, *Caietele de miezul nopții*. De aceea este interesant cazul scriitorului Al. Busuioceanu, pentru că, deși natură înclinată spre aprofundarea lirică, în chip de instrument de cunoaștere a întregului, preferă uneori, sau tocmai de aceea, să abordeze subiecte mai pedestre, până la un punct, ca istoria ori situația politică, ori să țină un *jurnal închis-deschis*, descifrabil adică numai pentru acei apropiați pe care îi consideră deja inițiați. Mai trebuie adăugat că jurnalul avusese la început o întindere de trei ori mai mare, însă diaristul se autocenzurase la sânge, după cum am mai menționat: spre finalul cărții notează, la un moment dat: „Seara am început să recitesc și să transcriu la mașină pagini din acest Jurnal. [...] Sunt la a treia cenzură, care a înjumătățit textul. Și nu știu dacă cei pentru care le scriu vor ajunge să le cunoască. Transcriu în trei exemplare. Le voi încredința poate la prieteni.” (30 august, 1950, după *miezul nopții* – BUSUIOCEANU, 2001, 8).

Ca să ne conturăm o idee cât mai aproape de realitate, despre propensiunea autorului către lucrurile superioare, vom selecta câteva paragrafe despre inefabilitatea poeziei și a modalităților creatoare ale acesteia: „Gândirea poetică, ca mijloc de cunoaștere, este revelatoare de naturalețe și, prin urmare, epifanică. Secretul *epifanismului* rezidă în mecanismul propriu al judecății poetice și în instrumentul său ireductibil: metafora. Cuvântul metaforă e întrebuințat în sensul cel mai simplu al logicii poetice, pentru a face mai comprehensibilă ideea. El cuprinde întreaga clasă de figuri poetice și, în general, orice exprimare indirectă. Poezia modernă înclină din ce în ce mai mult spre exprimarea abstractă și, în același timp, spre o formă mai obstruză, asemănătoare unei metafore la puterea a doua sau a treia. În aceeași idee regăsim o succesiune de metafore, ai căror termeni medii rămân oculte, poetul exprimând numai sinteza finală. Chiar în acest caz, care poate părea o pură expresie abstractă, gândirea poetului rămâne figurativă și în esența sa concretă.

Gândirea poetică este metaforică. Irațională și impregnată de emoțiuni, mecanismul ei logic izbucnind imprevizibil, este în stare să reducă la absurd logica rațională, pentru un spirit neavertizat. Metafora cea mai simplă este, într-adevăr, o răsturnare totală a simțului logic comun. Raționalmente, metafora e inacceptabilă și totuși o vedem mereu acceptată. Metafora e veridică și absurdă ca o axiomă matematică” (BUSUIOCEANU, 2010, 17). În fapt, autorul publicase, începând cu anul 1948, trei volume de versuri în limba spaniolă, iar acestea sunt *Poemas pateticos* (*Poeme patetice*) din 1948, *Innominada Luz* din 1949 și

Proporcion de vivir din 1954, care i-au asigurat un loc de seamă în *L'Histoire illustrée de la littérature espagnole*, elaborată de Larrieu Robert și Thomas Romain, în rândurile celor mai valoroși poeți spanioli (după unii, castilieni).

Din jurnalul considerat „apocaliptic” de către editori, și din cauza frecventelor bucăți hașurate ori înnegrite, adică eliminate de autorul însuși, se remarcă mai multe paliere, dintre care, acela care ține de *memoria socială*, altul care se referă la *rememorarea istorică-politică*, *memoria afectivă*, dar mai ales acela referitor la *privirea interioară*, care asigură consecvența cu sine, și deci, până la urmă, formula jurnalului. *Intimitatea*, în sensul larg al cuvântului, deține la Al. Busuioceanu, un statut singular, reprezentând o insulă sigură pe care se adăpostește, refugiindu-se în fața a cel puțin trei realități, pe care le resimte ca fiind invazive: ~ stigmatizarea și izolarea istorică a propriei țări; ~ superioritatea Spaniei și revendicarea acestei superiorități de către intelectualii ei, colegi de breaslă, până la un punct, cu acest memorialist; ~ o anumită inadecvare la real, manifestată și prin dificultatea relaționării cu semenii, în special cu femeile iubite. Recapitulând, pe scurt, în 1942, în viața lui Alexandru Busuioceanu a intervenit un eveniment deosebit, care-și va pune amprenta pe întreaga sa activitate, și chiar pe emoțiile și sentimentele sale. Profund deprimat de înrăutățirea climatului politic din România acelor ani, el decide să-și părăsească țara, cu intenția mărturisită de a nu se mai întoarce niciodată. Iată de ce acceptă postul de atașat cultural la Madrid, unde urma să se stabilească. În ceea ce privește legăturile amoroase, anevoios cultivate, trebuie să amintim cel puțin două nume: româncea Antoaneta Bodisco, nepoata criticului Vladimir Streinu, cu care întreține și o asiduă corespondență, dar și spanioloaica Matilde Perez de Pulgar, protectoarea prin excelență, o doamnă de neam seniorial, înrudită cu regii Spaniei, care reușește să îl cucerească, mai mult la modul negativ; îi deschide, într-o manieră figurată, ușile saloanelor literare și ale cercurilor de intelectuali din Spania, și îl bulversează cu meandrele capriciilor ei. Cea dintâi, „era atât de frumoasă încât nu numai că tulbura toată strada și răsuca toate capetele după ea, dar mai și stârnea gesturi spontane de mare teatru spontan: în noiembrie 1943, abia ajunsă la Madrid, ca secretară a Institutului Cultural Român, și asistentă a directorului Alexandru Busuioceanu, un spaniol absolut și intempestiv își așterne pelerina sub picioarele ei, atât de brusc încât fata mai că se împiedică. Dar n-o face, firește, căci frumusețea nu se încurcă în omagii, ci doar trece suveran peste ele” (CISTELECAN, 2015, 17). *A avut asupra mea o putere de meduză*, cam atât notează sintetic autorul în ceea ce o privește, și doar într-o singură însemnare din 13 noiembrie 1948, completată la 11 oct. 1950. Despre cealaltă, străina, vom afla pe parcursul jurnalului, de pildă că îi făcea vizite adesea, la ea acasă, în somptuoasa vilă din strada Nuñez de Balboa... Mai are și un soi de amică-amantă, Juana Mirdo, probabil o sefardă, relație pe care o definește drept o *amiciție zbuciumată, după aventuri erotice*, cum consideră editorul. Despre raportarea identitate – alteritate, și relația masculin – feminin, merită consemnate următoarele considerații: „Această alteritate nu trebuie tratată în termeni de conflict, deoarece ea nu se opune celui alt decât în aparență, fiind o dimensiune a identității. Altceva e că ea poate genera unele neconcordanțe în ceea ce privește receptarea ei ca atare. Ea poate fi resimțită dureros, sau, din contra, revelația acesteia poate fi însoțită de o rară fascinație. Alienantă într-un caz, ea poate deveni salvatoare în celălalt” (CIOBANU, 2008, 86).

Din punct de vedere strict cronologic, o singură notație mai importantă apare în cadrul anului 1939, cel care deschide volumul de *impresii memorialistice*, datând din 24 septembrie, și meditănd asupra morții fulgerătoare și a înmormântării lui Armand Călinescu, controversatul prim-ministru, cu detașare și amară ironie: „Am privit azi cortegiul pe Calea Griviței. Lume multă. Spectacol fără reculegere, solemnitate fără ecou” [...] Am privit cu melancolie pe fiul său, copilandru, urmând carul mortuar. M-am gândit la Armand Călinescu, în chip de copil.” (BUSUIOCEANU, 2001, 10). În fond, laconismul și sobrietatea expresiei se

regăsesc pe tot parcursul *Caietelor de miezul nopții*. Despre respectiva figură politică, ieșită din scena românească mai devreme decât se aștepta lumea, autorul remarcă faptul că *N-a lăsat camarazilor decât amintirea ambiției și aroganța lui. Era izolat de toți*, și mai adaugă, în legătură cu destinul acestuia, *Câinească despărțire de semeni !* Fragila expresie **lume multă** dă iarăși seama de sensibilitățile lui Al. Busuioceanu, care se retrage mereu în propria interioritate, lăsând să se vadă doar un ungher din gândirea sa cuprinzătoare, caleidoscopică și, în cele din urmă, greu de înțeles.

De regulă, un **jurnal intim** se caracterizează prin faptul că autorul său se plasează cumva în retragere față de ceilalți, se separă întrucâtva de societate, și în ultimă instanță, de apropiați. Este și cazul memorialistului Al. Busuioceanu, până la un punct, căci în definitiv nu poate rezista fără relații interumane, fără însoțire intelectuală, și mai mult, fără o fărâmă de iubire ori de afecțiune. La urma urmei, nimic din ceea ce este omenește nu îi este străin... Și totuși, el nu își intitulează însemnările *jurnal*, ci cu multă modestie, *caiete*, conform taxonomiei franceze, ceea ce ridică la alt nivel jurnalul lui de tip intelectual, chiar filosofic, sau de natură atipică. În sens invers, caietele intră de obicei în categoria jurnalului, mai ales dacă notițele sunt date (iar dacă nu, poartă numele mai simplu de *carte*), lucru care iarăși se suprapune peste specificitatea *Caietelor de miezul nopții*. În mod paradoxal, această categorie, care în fond se sustrage oarecum contingențelor exterioare ori circumstanțelor mai concrete, nu mai poate fi deci calificată drept aparținând *intimității* (chiar dacă este, forțând lucrurile, ușor intimă). De fapt, intimitatea contrariată este o paradigmă în spatele căreia scriitorul interbelic se ascunde, și se etalează în același timp... Cu alte cuvinte, într-o exprimare mai cuprinzătoare, „Respins, cenzurat, mistificat, condamnat să eșueze la marginea literaturii ori să lăncezească într-un sertar, *jurnalul intim* este scrierea subiectivă cea mai susceptibilă și cameleonică, din unghiul balansului neîntrerupt între realitate și literatură, între autenticitate și histrionism, între defulare necontrolată și cea mai strictă autocenzură” (DINU, 2012, 10). Întorcându-ne la contextul politico-social, la trei ani după asasinarea lui A. Călinescu, pentru scriitorul Al. Busuioceanu, „Este momentul când începe **exilul**. Reîntoarcerea în România, după înăsprirea raporturilor noului guvern comunist român cu acei români ce își au rezidența în afara granițelor, dobândește trăsăturile unui vis irealizabil și treptat Alexandru Busuioceanu se va deprinde cu noul context cultural, în care reușește oricum, să se facă repede cunoscut și apreciat. Cu toate acestea nu este o perioadă ușoară pentru scriitor. Printre suferințele cele mai profunde se numără conștientizarea imposibilității de a-și revedea familia, căreia îi este interzisă călătoria în Spania. Nu își va mai vedea soția și fiica, raporturile dintre ei limitându-se la o corespondență privată foarte densă” (CUNȚAN, 2006, 267).

Mai departe, **amenajarea intimității**, în sens larg, de către scriitor, începe cu aranjarea locuinței din Madrid, ca o măsură de delimitare între identitate și alteritate, aceasta fiind prima notație din anul 1946, din data de 2 februarie, subliniind totodată: *Am senzația unui fel de retragere de pe front, pe care nici n-o pot numi strategică*. Surprinzător este faptul că, deși are ocazia să locuiască într-unul din cele mai elegante cartiere ale Madridului, nu își alege cea mai opulentă casă, ci dimpotrivă: verbele folosite sunt deosebit de expresive cu privire la *intimitatea* în mare parte *ultragiată*: „(...) Retrocedez cu câțiva pași, de la artera principală la strada populară din dos și la o casă care e ca un fel de *falanster*, în stăpânirea gospodinelor toată ziua în mișcare și a unei puzderii de copii, care intră și ies ca într-un stup în goană prin portalul întotdeauna deschis. Nu e, din parte-mi, niciun sacrificiu. Totul era prevăzut. Renunț de bunăvoie la un confort, pe care nu mi-l mai justifică nimic, pentru a-mi crea o condiție morală de existență. N-am ajuns încă la limita extremă. *De altfel, gustul de a mă lipsi e sădit în mine*. Am aproape regretul că pot găsi în el o satisfacție.” (BUSUIOCEANU, 2001, 12). Este surprinzător, de data asta pentru cititor, să afle că, la scriitorul Busuioceanu, lipsa de confort voită și intimitatea nu se află în dezacord, ci dimpotrivă. Bizareria acestui individ

constă îndeobște în faptul că împacă, cel puțin în condițiile relevate, calitatea lucrurilor intime cu *esențialitatea*, cu dorința unei nesfârșite libertăți exprimate într-o manieră selectivă și uneori provocatoare. Tot aici, în context, își descrie anumite experiențe de maximă simplificare a sinelui, cum ar fi acelea trăite în țară la Bistrița ori la Vâlcea, când era foarte tânăr, și se odihnește, în vacanțe, doar din pură plăcere, direct pe podeaua de lut a vreunei case țărănești, *alături*, subliniază autorul, de patul curat ce i se pregătea în fiecare seară. Memorialistul accentuează ideea că aceste gesturi, aproape ancestrale, nu provin dintr-un soi de misticism aparte, ci mai degrabă dintr-o nevoie de firesc. Este impresionat, de aceea, de *modul de viață patriarhal* ale unei familii de țărani spanioli care nu ieșiseră niciodată din Andaluzia. Asemenea afinități provin, bineînțeles, și dintr-un dor incomensurabil de România, aproape niciodată exprimat direct. În opoziție față de modul de locuire al intelectualilor madrileni, infatuați și plini de morgă, Al. Busuioceanu își rezervă câteva mecanisme de evidentă apărare față de o eventuală imixtiune nedorită (*numai pentru a se izola și avea liniște să lucreze* – în text). În sanctuarul intelectual pe care și-l ridică singur, scrierile pe care le elaborează cu dificultate (nu mai mult de o pagină pe zi!) se referă la activitatea poetică, cu transpunerea ei migăloasă în limba spaniolă, apoi la unele povestiri pe care le compusese, la traduceri din San Juan de la Cruz (Sf. Ioan al Crucii), la care muncește asiduu, la interpretări despre poemele lui Juan Ramon Jimenez, la eseuri critice despre contemporanul Walt Whitman, la modă în vremea aceea, și mai ales la studiul extins despre iubirea dintre Juan Valera și Lucia Pallady, despre care vom mai aminti. În direcția surprinderii autenticității jurnalului în genere, trebuie înțeles și afirmațiile următoare: „Resorbind specularitatea și autospecularitatea într-un punct de convergență oarecum transfigurator, orice scriere cu caracter autobiografic propune o imagine a eului și a lumii în bună măsură trucată de intențiile auctoriale ale celui care scrie. Impresiile, senzațiile, percepțiile trecute sunt supuse unei anumite regii a prezentului scriiturii ce distorsionează, motivează sau redimensionează faptele, ba chiar le estetizează, redându-le un contur idealizant.” (BOLDEA, 2007, 98).

Dincolo de aspectele intelectualizante, regăsite cu asupra de măsură în jurnal, alături de o serie nesfârșită de nume de profesori universitari, figuri academice și literare spaniole (Vicente Alexandre, Carlos Edmundo de Ory, Juan Ramon Jimenez, Jose Luis Cano, Enrique Canito, Luis Rosales, Eugenio d’Ors, Daniel Vasquez Diaz, Jose Luis Lopez Aranguren și alții), intruziunea nedorită a realității, armonia socială compromisă, după cum zice autorul, își află următoarea înfățișare în jurnal: *Peseta scade în mod catastrofal. Într-un an, am pierdut aproape jumătate din economii. Cât timp voi rezista? Cum îi ajut pe cei de acasă?* (la 20 ianuarie 1946 - pag. 15). *Nevoia neapărată de liniște și izolare*, iarăși după expresia lui Busuioceanu, și starea de aproape continuă deprimare în care se complăce este totuși întreruptă de unele scurte ieșiri prin oraș... Mizantropia față de scriitorului se manifestă și în raporturile cu unii dintre co-naționali, de pildă cu Aron Cotruș, cu toate că încearcă să păstreze aparențele *pentru relațiile de bună-ziua numai din jenă față de spanioli, ca să nu vadă lumea că suntem certați. Cât sunt certat cu un compatriot, el folosește toate împrejurările pentru a urzi intrigă împotriva mea și între spanioli și între români* (BUSUIOCEANU, 2001, 17). În altă ordine de idei, Al. Busuioceanu are de întreprins și o misiune aparte: este un real promotor în privința afinităților culturale dintre România și Spania, lucru pe care îl aduce la îndeplinire cu oarecare succes, deși în aparență este un individ dificil, greoi și închis în sine.

Cele mai percutante și tulburătoare notații din *Caietele de miezul nopții* sunt, desigur, acelea referitoare la propria insomnie incurabilă. La 29 iulie 1950 consemnează cu acuitate, la ora 1, 30 noaptea, reușind să transpună cititorul pe un tărâm aproape interzis, sau măcar nelămurit: *Noaptea trecută n-am dormit decât trei ore. În pat, de la 7 dim. Până la 10, am parcurs poeziile și corespondența lui Juan Valera, căutând elemente pentru un articol despre*

La Muerta (pentru *Correo Literario*). *Cred că voi izbuti să întocmesc ceva pagini. Poate voi continua apoi, tot la Correo, cu o serie de Note romantice.* (BUSUIOCEANU, 2001, 22). Este interesant de observat că scriitorul reușește să se contamineze el însuși de un soi de romantism intrinsec, de alură hispanică, pe când spaniolii de rând tocmai încheiaseră tragic un crunt și realist Război Civil, soldat cu o mulțime de victime. Facem o paranteză și dezvăluim identitatea celei care fusese muza neasemuită a lui Juan Valera, și anume încântătoarea Lucia Pallady, româncă de origine, devenită prin căsătorie marchiză de Bedmar, și supranumită, după cum s-a menționat, „Moarta”, din cauza palidității sale remarcabile, semn de noblețe mai ales spirituală, frumusețea ei făcând furori în vestitele saloane franceze și italiene ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Aproape fascinat, am putea zice de-a dreptul halucinat de iubirea celor doi, memorialistul se documentează intens (*mai mult decât trebuie* – în text), publică un articol amplu despre aceasta, după cum își promisese lui însuși, și care stârnește un val sincer de emoție în țara adoptivă, și mai ales pretinde că se înamorează peste veac de figura emblematică a frumoasei moldovence. Poate că preferă acest lucru pentru că profilurile femeilor reale pe care le cunoaște se insinuează în viața lui și îl chinuie tot mai mult pe zi ce trece (despre Juana: *Conversație cam stânjenitoare între noi. În tonul meu, ea trebuie să simtă o umbră* - BUSUIOCEANU, 2001, 23; despre Matilde: *Trece iar printr-o criză de susceptibilitate și preferă să moară de ignoranță decât să mă cheme la telefon*, BUSUIOCEANU, 2001, 23). În răstimpuri, mai primește niște scrisori de la o corespondentă de origine asiatică, Anh Tuyet, fină esteta, ce locuiește la Paris, se îndeletnicește cu versificația, și colecționează statuete legate de religia ei – *A converti o chinezoaică... la buddhism*, mai adaugă cu sarcasm în context autorul. Când totuși socializează, la mese festive ori la alte sindrofii, autorul parcă se dedublează ori se de-corporalizează, în sensul că, deși participă la conversații de complezență, rămâne cu toate acestea distant și oarecum înnegurat: ca să descrie fenomenul, destul de neplăcut, folosește chiar un termen de origine spaniolă: < Exemplu: *Palavre pe terasă...* (apoi) *Alte palavre* > (BUSUIOCEANU, 2001, 25). Pentru că se exprimă, într-un fel, mai bine, prin intermediul scrisului, compune epistole după epistole, adresate lui Nicolae Herescu, Emil Cioran, Victor Buescu, Vintilă Horia, Mircea Eliade, Alex. Ciorănescu ș.a. Face îndelungate plimbări, de cele mai multe ori cu scortoasa Matilde, ori de unul singur: „Seara, cu Matilde, întâi acasă la mine pentru lecturi, apoi pe Castellana, și pe urmă umblăm lung pe străzile ei. Discuție vehementă asupra vechii teme, antipatia mea împotriva mentalității de castă a aristocrației spaniole. I-am spus femeii acesteia lucruri crude și de multe ori nedrepte. Ea încearcă tot ce crede ea că poate fi o pledoarie. Pledează pentru o cauză pierdută” (BUSUIOCEANU, 2001, 27). Scurtele intermezzo-uri ale vieții personale, care vizează socializarea, rămân doar încercări aproape ratate de apropiere de semeni, singurul vehicol în care își pune nădejdea fiind teoretizarea excesivă: *La masă am făcut o teorie despre deosebirea dintre un erudit și un gânditor. Buescu ascultă cu atenție și găsește că ce spun e interesant. Dar cred că în fond nu l-am clintit cu nimic din convingerile lui irremediabil filologice.* (BUSUIOCEANU, 2001, 29).

Ca să revenim la *exilul asumat* al lui Busuioceanu, subliniem, odată cu Alexandru Oravițan, că „Sub aspect cultural, adesea se uită faptul că exilul presupune o transmutare a unei sensibilități într-un eu descentrat, scos din coordonatele sale native. Se vorbește mult despre dimensiunile spațiului nativ, despre ce e adoptat sau adaptat, și despre ce aduce cu sine devenirea într-o altă cultură. Însă puntea de legătură dintre toate aceste elemente de o intensă complexitate este adesea șubredă, tranziția ca atare este umbră de punctul de destinație, iar produsul artistic finit este preferat traducerii sale întru existență” (ORAVIȚAN, 2015, 281). Exegeta Raluca Ciortea vorbește, la rândul ei, în cazul românului transplantat fără voie ori de nevoie pe pământ spaniol, de o *locura de soledad*, de o nebunie din cauza singurătății, și într-adevăr acest lucru transpare din lectura nepărtinitoare a jurnalului. *Un fou qui savait simuler*

parfaitement la folie, după expresia lui Antonin Artaud, citat în carte – *Un nebun care știa să simuleze nebunia la perfecție...* Un fel de destrămare fizică și morală târăgănată îl pândește pe scriitor, și singurul lucru care îl mai scoate dintr-un soi de amorțire perpetuă este vânatoarea de comori de pe la anticariate, ca să folosim un termen din limbajul copiilor, „Azi mi-am îngăduit o zi de odihnă după terminarea articolului. Dormisem noaptea trecută numai trei ore și jumătate. Sub pretextul de a căuta vreo gravură veche, cu vederea Neapolelui, pentru ilustrarea articolului, am fost la anticarii de la Atocha. Am răsfoit la gravuri până am amețit. Zadarnic. Între gravuri nicio vedere a Neapolelui. Anticarii erau atât de moleșiți de căldură, încât se uitau la mine prostiți când îi întrebam. N-auziseră niciodată de Napoles. Am cumpărat, în schimb, într-o ediție frumoasă *Les paradis artificiels* a lui Baudelaire.” (18 aug. [1950] - miezul nopții) – BUSUIOCEANU, 2001, 32. Altădată se delectează, în cuprinsul jurnalului, cu schițarea unor sumare și totuși elocvente portrete ale cunoscuților: (despre Cioran) „E un filosof mucalit care, necrezând în nimic, întinde curse oamenilor serioși. Are prea multă conștiință literară și plăcere de a se ști citit, ca să cred în ideea lui de nimicnicie. Nici nu cred că se va sinucide vreodată”. (BUSUIOCEANU, 2001, 34) ori portretul unei alte amice, Juana Azorin (Juana Maria del Mar, după pseudonim).

Când se află sub iminența mutării unor locatari noi în preajma lui, nevoia de intimitate, iarăși revoltată, se manifestă plenar: sub teroarea acestei amenințări – textual. Când îl apucă accesele de romantism, autorul își notează visurile din scurtele și intermitentele intervale de somn: „După masă, dormind, am visat, Voi începe să notez și vise. Sunt uneori mai interesante decât convorbirile treze. Mie mi se întâmplă multe visuri umoristice (sic !). Mă trezesc din somn râzând de propria mea persoană”. (24 aug. 1950 - 1 noaptea). Iată cum se manifestă **ambivalența** propriei persoane la acest scriitor. Ca să ne facem o idee despre gravitatea insomniilor lui Busuioceanu, spicuim câteva exemple: *La 5 dimineța am luat încă o doză maximă de somnifer și am dormit încă 2 ore și jumătate. Ziua am lucrat luând mereu doctorii ca să înlătur durerea de cap* (25 aug. 1950 – 2 și un sfert noaptea); *am dormit azi-noapte numai trei ore și jumătate. După masă, alte trei ore, dar m-am sculat cu durere de cap* (26 aug. – 2 fără un sfert noaptea); *Chinuit toată ziua de durere de cap. Somn prea puțin azi noapte (abia vreo trei ore) și gripă în continuare* (29 aug. – 11 jumăt. seara); *Zi f. chinuită. Nevralgii și dureri de cap. Am luat doctorii fără nicio socoteală. Încă o zi-două astfel și orice catastrofă e posibilă. Nu pot suporta o durere de cap, oricât de ușoară. M-am ocupat toată ziua de revizuirea poemelor.* (11 sept. 1950 – 1 noaptea). Somnul insuficient, și tonele de pastile, regimul de semi-sinucidere, după cum îl numește, continuă să îl însoțească toată viața și să îi marcheze inevitabil existența. În aceste condiții aproape infernale, declară la un moment dat, cu seninătate și neputință, următoarele : „**Am putut atinge azi, deși am ieșit de dimineță, limita maximă a capacității mele de scris într-o zi (am o pagină și jumătate de coală, la mașină** – BUSUIOCEANU, 2001, 41). Se auto-caracterizează, așadar, printr-un regim intelectual sever, aproape ascetic, în sensul etimologic al cuvântului, al exersării cu precădere a înaltei spiritualități și a relativei atingeri a absolutului. Se cuvine să subliniem unele considerații excelente despre valoarea creatoare a insomniei, pe care o cunoaște și memorialistul de față: „Insomnia ne arată că, deși putem cerceta cu atenție lumea în repetate rânduri, nu putem să nu ne includem și pe noi în acest demers analitic, tot așa cum nu putem fi treji și să dormim în același timp. Cufundarea în somn dovedește limita imaginației umane, din punct de vedere material, istoric și reprezentational. În timpul somnului, noi coborâm din sfera istorică în arhiva inconștientului, unde analizăm ce mai rămâne din lunga negociere dintre adaptare și apartenență la lumea ai cărei moștenitori suntem” (SUMMERS-BREMNER, 2008, pag. 23).

Acuzat de multă *ironia romana* de către confrății spanioli, Al. Busuioceanu nu se dezmințe, și scrie cu un soi de comic rece despre un grup de poeți peruvieni de la Lima:

„Sunt mai interesanți decât colegii lor de aceeași vârstă. Dar au un aer de meteci parizieni și îți cam face rău atâta fandoseală rafinată acolo, sub tropice” (BUSUIOCEANU, 2001, 50). Iar atmosfera Madridului din acea vreme este în genere suprarealistă, ușor decadentă, și colorată pe alocuri cu suficient umor înghețat/ dezghețat de către memorialist: „Ne întâlnim la o cofetărie pe Alcala. Joana îl privește pe Cioran cu simpatie, și se aprinde o conversație vertiginoasă despre lucrurile Parisului. Își face o scurtă apariție și Antonio de Zubiaurre, cu inseparabilul crocodil, plin mai mult de vanitate decât de manuscrise. Se eclipsează sub un pretext oarecare” (BUSUIOCEANU, 2001, 53). Foarte rar, ce-i drept, apar asemenea fraze savuroase la acest scriitor, având câte ceva din dicțiunea lui Caragiale și ecouri din absurdul lui Ionesco la un loc. (Ba chiar are și unele divagații, în franceză, pe subiectul ambiguității de gen...) (vezi p. 54).

Apoi decade iarăși într-o melancolie vecină cu nihilismul, este nemulțumit de faptul că nu reușește să scrie articole cu energia necesară, *amețit complet de hipnoticele luate pentru a reuși să dorm*. Starea de lăncezeală alternează cu perioade inspirate, cum este aceea în care încheie studiul despre Valera, la 21 august 1950, bineînțeles către miezul nopții: „Terminat de transcris materialul privitor la Lucia. Două zile de nebunie. Am strâns pe negândite și cu adevărată furie, material pentru o carte întreagă. Ce păcat că n-am pentru cine s-o scriu ! Cartea aproape am trăit-o în aceste zile. Când mi-am recitat notele în ordine aveam impresia că *eram îndrăgostit* de această Lucia, pe care am făcut-o să apară încetul cu încetul din cenușă” (BUSUIOCEANU, 2001, 57). Gândirea metaforică, pe care o agreează, dar și o *nevralgie modernă*, după cum o numește, se strecoară nu doar în poeme, ci și în *Caiete...* Încă o iubită îl vizitează apoi, ca de obicei, cel puțin indirect, prin scrisori, pe acest om care este totuși dificil de iubit, și ușor de admirat: „Epistolă de la Françoise, pe tonul detașat, puțințel înfumurat, care îi e obișnuit după ce primește elogii de la mine pentru poeziile ei. Îmi trimite încă o bucată scrisă în iulie. Foarte frumoasă. Nu-i mai răspund însă înainte de a sosi la Paris.” (BUSUIOCEANU, 2001, 65). Câteodată jurnalul pare să treneze, și să devină oarecum redundant (cu toate astea deloc plictisitor), iar deodată sclipiri geniale îl însuflețesc: de pildă, când prietenul Ory îl întreabă cum este bolnav, îi răspunde că, parafrazăm, într-un mod misterios, căci *temperatura și durerea sunt mistere*. Iar apoi adaugă: **Și moartea e mister și urmează după celelalte două**; „Nu muri atât de curând, îl roagă amicul. Telefonează-mi, în orice caz, zice, un momento antes ! (sp.), iar Busuiuceanu adaugă, lucid și amar: *Un momento antes, un momento despues*. (BUSUIOCEANU, 2001, 67). Maladia lui, care cunoaște o traiectorie foarte sinuoasă, de la gripă, la tuberculoză, ori un cancer pulmonar, sau reumatism poliarticular, ori pur și simplu vreo infecție ascunsă, îl macină pe dinăuntru și paradoxal îi oferă o seninătate aproape zeiască. Ba chiar își îngăduie să glumească, atunci când notează despre medicul său curant: „Îi las 25 de pesete, încântat că-mi mai îngăduie câteva zile de viață, până vedem rezultatul analizei (pag. 56). La 10 oct. 1950 (11 seara), devine însă de-a dreptul morbid: contemplan cu interes aceste imagini fotografice, care îmi demonstrează intrarea mea în descompunere” (BUSUIOCEANU, 2001, 71). Când este excedat de existență, nu se mai suportă nici măcar pe el însuși, constatând cu un fel de furie disimulată: *Nu-mi mai supraveghez sarcasmul și aprecierile tăioase în dreapta și în stânga*. (BUSUIOCEANU, 2001, 69). Într-o ordine similară de idei, se pare că „literatura neagă, într-o certă măsură, moartea, dar e o negație ce are, dincolo de efectul său terapeutic, cel puțin două funcții: una de integrare a morții într-un sistem de semnificații ontologice și într-unul estetic, și una de cunoaștere” (IONESCU, 2012, 70).

Jurnalul devine, așadar, cel mai bun martor al experienței de exilat și cel mai bun confident, pentru că în ceilalți nu are mai deloc încredere, căci de fapt pe niciunul dintre spanioli nu îl consideră prieten cu adevărat, adăpostindu-se în mod paradoxal în suspiciune. *Intimitatea*, viața privată în fond, devine astfel un teritoriu-tampon între identitate și alteritate,

între mizantropie și sociabilitate. *Sunt un scriitor în exil*, declară sec la pagina 77 a cărții. „Pentru toți ceilalți, în afară de scriitori, exilul, cel puțin din punctul de vedere al operei, pare mai puțin dramatic. (...) Pentru scriitor însă, exilul se înfige decisiv în nostalgie, care inundă tragic, dar fecund, limbajul distanței, și conferă scriiturii un caracter imediat” (BUDA, 2011, 109). Dacă *nostos*-ul grecesc însemna cumva o întoarcere la origini, în cazul lui Al. Busuioceanu, *Caietele de miezul nopții* țin locul acesteia, și pentru că îi este interzisă, la propriu, recurge la singura modalitate posibilă: întoarcerea către sine. De aici rezultă inevitabilă înstrăinare de ceilalți, și la modul grav, alienarea de sine. Uneori scriitorul încearcă să facă escale în alte patrii, probabil și cu scopul de a se regăsi întrucâtva. De aceea, la 23 oct. 1950 planifică în linii mari o plecare la Paris, un centru mai filo-românesc decât aroganta Spanie; ba chiar și starea generală i se îmbunătățește: „Cu toată starea în care mă găsesc, ziua a fost destul de bună. Se adună însă atâtea treburi noi de făcut, încât nu mai știu cum să plec la Paris” (BUSUIOCEANU, 2001, 81). Dacă memorialistul pare absent pentru lume, ca un alt eminescian Vestimie, lumea este aproape absentă în ceea ce îl privește. Astfel notează cu amărăciune reținută mai departe: „Mă găsesc și cu Juana. Vorbește cu mine agasată. Eu sunt cu ea absent. Ne înțelegem în contratimp. Uită să-mi răspundă (...); uită să mă invite la sâmbăta ei apropiată. Eu uit să-mi iau rămas-bun de la ea când plec. Plec de altfel englezește. Lumea nu vede că sunt bolnav” (BUSUIOCEANU, 2001, 84). O anumită discreție estompată până la uitarea de sine îl determină în mod surprinzător să își noteze conștiincios în jurnal cele mai mici detalii în legătură cu propria viață, ca un Narcis care se detestă și care își are jurnalul drept oglindă... E conștient în permanență că se află pe un teritoriu străin, și la propriu, și la figurat, în care *nu poate avea speranță în literatura spaniolă, unde niciun nume străin n-a fost admis vreodată* (BUSUIOCEANU, 2001, 88). Este deosebit de elocvent episodul în care pictorul Vasquez Diaz îi face un portret, iar scriitorul e pentru întâia oară îndeajuns de impresionat încât să spună că „La prima vedere sunt cam turburat. Portretul e asemănător, dar voința de expresie a desenatorului e excesivă. Imaginea mă depășește. Sunt eu – pe un plan deasupra realității, sever, amar, *ensimismado* [sp. gânditor, cugetător]. Pe urmă mă obișnuiesc și aproape mă conving” (BUSUIOCEANU, 2001, 91).

Hipercerebrălităea lui Busuioceanu, *spiritul meu ironic*, o anumită neîncredere în sine îl constrâng să se întrebe, măcar cu auto-ironie, atunci când se întrevede posibilitatea de a părăsi Madridul în favoarea Parisului, tocmai când își făcuse un oarecare nume în orgolioasa și exclusivista lume literară de acolo: *Nu e mai bine să rămân eu la Madrid și să renunț de a spori numărul oamenilor mari la Paris ?* (1 decembrie 1950). Memorialistul constată, într-o oarecare măsură, că se află într-o stare anormală, că este de o *speță mai curioasă*, că apropiatului se îndepărtează în mod constant de el, ca și cum ar fi contaminat. La asta contribuie și vederile lui politice controversate, situate într-un context istoric destul de întortocheat („Cenzurez pe același ton atitudinea acelorași diplomați și oamenilor noștri politici, care după armistițiului, s-au repezit să-l acuze pe mareșalul Antonescu și să se lepede de războiul împotriva Rusiei” – BUSUIOCEANU, 2001, 96)). Prin primăvara anului 1951, este în stare să poarte îndelungi monologuri absolute, conturându-și astfel mai bine planurile și așteptând să le ducă odată la îndeplinire: „Când mă deștept mă găsesc într-o exaltare de proiecte noi. Timp de o oră și jumătate le expun cu voce tare fantomelor mele. Când revin la realitate, a trecut ziua. Scot *Jurnalul* și notez aceste evenimente. Începe noaptea. Poate să fie lungă. Voi scrie versuri.” (24 martie 1951). De fapt, ține să noteze că, în jurnalul său, are de gând să adune *toate experiențele bune și rele pe care le face în acest exil*. Despre situația politică indescriptibilă din România nu are prea multe cuvinte pozitive, ori elogioase, ci preferă să o surprindă într-o singură sintagmă edificatoare: *Se apropie furtuna și chițcanii mai prevăzători fug la timp*. (31 martie – 11 și jumătate seara). Din când în când identifică, printre amicii din

Spania, pe câte unul care ar putea să îi devină prieten cu adevărat: „Bustamante e singurul spaniol care ține să-mi vină în ajutor” (BUSUIOCEANU, 2001, 99).

Al. Busuioceanu este parcă sfâșiat între un dor vag de patrie, - unde consideră că poate ar fi avut parte de mai multă apreciere și recunoaștere -, și un soi de blazare superioară, care îl face să deteste țara de adopție și pe locuitorii ei, chiar dacă de regulă are contacte doar cu aceia care aparțin intelectualității. Jurnalul mai înseamnă și un fel de certificare a identității, uneori acordându-i-se o mai mare importanță decât propriei persoane: „Un lapsus de trei luni în acest caiet. Coincide cu multe suferințe fizice. Reiau aceste însemnări, fiindcă trecător sunt eu.” (4 august). Câteodată jurnalul trenează, alteori este destul de alert. Având aerul unui *Don Quijote incomod*, după cum se autointitulează, memorialistul se concentrează asupra acestui jurnal „uman”, în opinia lui acesta devenind celălalt versant al unuia literar, *notând fără retorică experiența lui de fiecare zi*, ceea ce reușește, în mare măsură. *Intimitatea* (în sens larg), la rândul ei, *ultragiată*, rămâne o formulă încăpătoare pentru lumea restrictivă a unui scriitor român aflat printre străini, căzut în propria dizgrație, și prins în tentaculele unui regim istoric nefast. Jurnalul sub formă de caiete al lui Al. Busuioceanu semnifică o insulă cu meandre încălcite, și totuși deslușite, care își așteaptă în continuare interpretarea adecvată, și eventual un loc privilegiat în zona cuprinzătoare a literaturii europene.

BIBLIOGRAPHY

ALBU, Mihaela, *Publicații literare din exilul românesc. Studiu de caz: revista literară „Destin”*, în vol. *Diaspora culturală românească – paradigme lingvistice, literare și etnofolclorice*, Iași, Editura Alfa, 2013

BOLDEA, Iulian, *Memorialistica lui Mircea Eliade*, „Limba română”, 2007, nr. 1-3

BUDA, Dumitru Mircea, *Literatura exilului. Exilul literaturii. Sensuri și implicații*, „Studia Universitatis Petru Maior. Philologia”, Tg. Mureș, Univ. Petru Maior, 2011

BUSUIOCEANU, Al., *Caietele de miezul nopții: jurnal 1939 – 1957*, București, Ed. Jurnalul literar, 2001

BUSUIOCEANU, Al., *Poezie și cunoaștere*, Timișoara, Ed. Brumar, 2010, ediție îngrijită de Crisula Ștefănescu

CHOJNACKA, Olga, *Exilul ca proces creator*, „Metaliteratură”, 2013, nr. 1-2

CIOBANU, Inga, *Deschideri spre o propedeutică a alterității*, „Akademos”, decembrie 2008, nr. 4

CISTELECAN, Al., *Beautiful and forgotten (Antoaneta Bodisco)*, „Journal of Romanian Literary Studies”, 2015, no. 6

CUNȚAN, Mariana, *The Universal Romanian: Alexandru Busuioceanu*, în vol. *Literature as Mediator. Intersecting Discourses and Dialogues in a Multicultural World*, Tg. Mureș, Arhipelag XXI Press, 2006

DINU, Adela, *diaristica feminină românească*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2012

IONESCU, Adriana, *Două reprezentări literare ale ritualizării morții*, „Acta Iassyensia Comparationis”, Iași, 2012, nr. 10

ORAVIȚAN, Alexandru, *Raluca Ciortea, Destinios intelectuales en el espacio spaniol*, „Analele Universității de Vest din Timișoara. Seria Științe filologice, t. LIII, 2015

SOFIAN, Diana, „Journal of Romanian Literary Studies”, Tg. Mureș, Ed. Arhipelag XXI, 2014, nr. 5

SUMMERS-BREMNER, Eluned, *O istorie culturală a insomniei*, București, Editura Art, 2008

VRABIE, Diana, *Paradigmele discursului autobiografic*, „Philologica Jassyensia”, Iași, Ed. Alfa, 2007, nr. 2